

WPLYW REFORMACJI NA GIMNAZJUM W PIŃCZOWIE

Tu nad czarnymi wodami pińczowskiej Nidy [...]Posiano pierwsze ziarno świętej pobożności i wzniesiono pierwsze święte gimnazjum.

Andrzej Trzeciński, najslynniejszy poeta braci polskich, zwanych arianami

Spośród wielu ośrodków reformacyjnych w Rzeczypospolitej zdecydowanie najdonioślejsze znaczenie dla rozwoju ruchu miał ten pińczowski. To właśnie w niewielkim miasteczku zapadły decyzje kluczowe dla polskiej reformacji: o odrzuceniu katolicyzmu, rozpoczęciu prac przy Biblii brzeskiej czy powstaniu społeczności braci polskich, przez kontrreformację zwanych arianami. Proces wykształcania się rodzimych protestantów był często efektem improwizacji, usilnych prób zaadaptowania zachodnich wzorców oraz pogodzenia interesów zamożnych i niezamożnych, szlachty i mieszczan, wyedukowanych i analfabetów. Chcąc pogodzić wszystkie grupy społeczne i zwalczać nierówności, duchowni protestanci duży nacisk kładli na szkolnictwo i edukację. Uważali, że dotychczasowa sieć szkół parafialnych była niewystarczająca, ponadto zwracano w nich uwagę głównie na przedmioty uznawane za niepraktyczne i staromodne. Jako rozwiązanie problemu szkolnictwa postulowali tworzenie gimnazjów – nowoczesnych i opartych na zachodnich tradycjach placówek.

Pińczów, jako węzeł handlowy, powstał jeszcze za czasów piastowskich. Początkowo wzniesiono na Górze Zamkowej niewielki gród, mający pilnować porządku na drodze łączącej kasztelanie: wiślicką i czechowską. Jednakże po licznych przemianach państwowości piastowskiej spadło znaczenie tych instytucji, tym samym niewielka osada została skazana na zapomnienie. Znaczenie Pińczowa próbował zwiększyć Zbigniew Oleśnicki, czyniąc z miasta siedzibę rodową i rozbudowując infrastrukturę, jednak zabiegi kardynała nie mogły zmienić niekorzystnego, peryferyjnego położenia. Choć mogłoby się wówczas wydawać, że losy Pińczowa potoczą się podobnie do losów wielu innych niewielkich miasteczek, ubogich i powoli zapadających w zapomnienie, niespodziewanie (szczególnie dla mieszkańców) stał się krynicą polskiego arianizmu, a ciasne, błotniste uliczki regularnie wypełniały się przybyłymi na synody uczonymi i szlachtą.

W 1546 roku dobra pińczowskie zostały odziedziczone przez Mikołaja i Zofię Oleśnickich. Już wtedy do miasta zaczęli sphywać Włosi, najprawdopodobniej przyciągała ich lokalna odmiana wapienia, niezwykle plastyczna po wydobyciu i szybko twardniejąca pod wpływem powietrza. Artyści przywozili ze sobą nie tylko nowe obyczaje i umiejętności rzeźbiarskie, lecz także postępowe poglądy Półwyspu Apenińskiego, m.in. całkowity brak zaufania lub nawet negację hierarchii duchownej oraz chęć wyzwolenia się spod zobowiązań katolicyzmu pod sztandarem nowego wyznania. Mikołaj Oleśnicki sprzyjał Włochom. Aktywnie udzielał się politycznie w obozie antykrólewskim, tym samym będąc zmuszonym także do wystąpień przeciwko największemu sprzymierzeńcowi Zygmunta Starego – Kościołowi. Nawiązał znajomość z Janem Łaskim, któremu orędownictwu przypisuje się sprowadzenie kalwińskich Włochów do jednej z okolicznych wsi.

Niebagatelną rolę w kulturze polskiej odegrała także Zofia, często uznawana za pierwszą polską poetkę. Miała napisać jedną z pieśni reformacyjnych, w której podmiot liryczny (kobieta) wysławia Boga wzorem starotestamentowych psalmów.

Z niepokojem na zmiany w mieście musieli spoglądać pińczowscy paulini. Jeszcze przed oficjalnym wybuchem reformacji toczyli wiele procesów sądowych z Mikołajem, usiłującym odebrać zakonnikom zagwarantowane przez poprzednich dziedziców prawa i przywileje.

Jesienią 1550 roku Mikołaj Oleśnicki oficjalnie zwołał pierwszy synod protestancki na ziemiach polskich. Niespodziewanie odbył się w niewielkim, prowincjonalnym miasteczku Pińczowie, choć można przypuszczać, że Mikołaj chciał w ten sposób podnieść rangę swojej rodowej siedziby. Niewiele wiadomo o ustaleniach i przebiegu synodu, jednak nie ulega wątpliwości, że zapadła na nim ostateczna decyzja o odrzuceniu katolicyzmu, a niedługo potem Mikołaj oficjalnie wypędził paulinów z pińczowskiego klasztoru. Cechą charakterystyczną reformacji polskiej była jej spontaniczność, zebrani na zjeździe ludzie wszelakich stanów najpierw podjęli decyzję o przestaniu bycia katolikami, dopiero później zaczęli na gwałt szukać doktryny godzącej zarówno interesy wpływowej szlachty (z której wywodzili się Oleśnicki, Łaski, Włoch Stankar) i mniej zamożnego, lecz wykształconego i żądnego władzy świeckiej i duchowej, mieszczaństwa.

W latach 1550-1563 zwołano do Pińczowa jeszcze 21 synodów protestanckich, większość jednak już o znaczeniu prowincjonalnym. W opuszczonym przez paulinów konwencie podjęto decyzje m.in. o wyodrębnieniu braci polskich (arian) z kalwińskiego Większego Kościoła Reformowanego i zatwierdzeniu projektu tłumaczenia Biblii brzeskiej oraz odrzuceniu dogmatu Trójcy Świętej. Do pińczowskich arian spływały także delegacje protestantów Europy Zachodniej, pragnące przekonać ewangelistów do przyłączenia się do jednego z kościołów obcokrajowych (np. holenderskich menonitów).

W roku 1551 roku, z inicjatywy włoskiego eksksiedza i skandalisty, Franciszka Stankara, w Pińczowie założono kalwińskie gimnazjum, które zastąpiło dawną szkołę parafialną. Jego pierwszym dyrektorem i nauczycielem został Węgier, Grzegorz Orszak. Pod patronatem Orszaka pińczowskie gimnazjum stało się wzorową kalwińską placówką edukacyjną, ściągającą młodzież katolicką i protestancką do niewielkiego miasteczka. Bakałarz cieszył się ogromnym szacunkiem zarówno wśród cenionych duchownych, jak i mieszkańców Pińczowa, co znalazło swoje odzwierciedlenie w niezwykle licznych grupach gości na ceremoniach chrztu synów nauczyciela. Orszakowi przypisuje się także przetłumaczenie kilku ksiąg Starego Testamentu Biblii brzeskiej, być może był nawet inicjatorem tego przekładu. Biegłe znał kilka języków obcych, w tym starożytną grekę i hebrajski.

Podstawowymi przedmiotami nauczonymi w gimnazjach kalwińskich były: język polski, gramatyka, retoryka i teologia, ze źródeł wiemy, że grono pedagogiczne kładło szczególnie nacisk na naukę pierwszego z nich. Uznawano, że wzorowy pastor kalwiński powinien potrafić porozumieć się z każdym człowiekiem, niezależnie od warstwy społecznej, czym najczęściej tłumaczy się jego zamiłowanie do polonistyki.

Za okres świetności gimnazjum uznaje się lata 1551-1560, kiedy jegorektorem był Grzegorz Orszak. Niestety po kilku latach od założenia szkoły jeden z synodów oficjalnie potępił Franciszka Stankara, wydalając Włocha z miasta. Orszak nie pogodził się z decyzją delegatów i wciąż utrzymywał kontakt z banitą, co doprowadziło do konfliktu ze społecznością braci polskich, skutkującym rezygnacją ze stanowiska rektora.

Po wygnaniu Stankara i odejściu Orszaka główną rolę w gimnazjum przejął Piotr Statorius. Wyróżniał się już jako nauczyciel; to on jest autorem oficjalnego pińczowskiego programu nauczania z roku 1556. Francuz napisał także pierwszy podręcznik gramatyki języka polskiego oraz brał udział w powstawaniu Biblii brzeskiej.

Dynamiczny rozkwit gimnazjum został raptownie zakończony śmiercią protestanckiego właściciela Pińczowa – Mikołaja Oleśnickiego, w roku 1567. Szkoła utraciła swojego protektora, tym samym tracąc jakiegokolwiek środki na kontynuowanie swojej działalności. Wprawdzie podczas okresu w historii arian nazywanego umownie okresem rakowskim pojawił się zamysł odtworzenia struktur gimnazjum i podniesienia go do rangi uniwersytetu, jednak plan ten nigdy nie został wcielony w życie. W 1586 r. miasteczko wykupił biskup krakowski Piotr Myszkowski, który doprowadził wkrótce do rekatolizacji miasta.

Gimnazjum pińczowskie wywarło ogromny wpływ na lokalną historię. Od samego powstania cieszyło się dużym zainteresowaniem ze strony protestantów i katolików, a jego zamknięcia biskupi polscy domagali się od króla na jednym z sejmów. Pińczowscy nauczyciele wzięli czynny udział w procesie powstania Biblii brzeskiej, jawnie przyczynili się do rozwoju polszczyzny oraz sięgali często po nowoczesne i niespotykane szerzej na ziemiach polskich metody edukacyjne. Uczniowie byli podzieleni na klasy, z których każda posiadała własny program nauczania i własnego nauczyciela. Szkoła oferowała możliwość nauki szerokiego wachlarza języków obcych, od starożytnej greki i hebrajskiego po włoski i niemiecki. Mury pińczowskiego gimnazjum opuściło wielu słynnych potem wychowanków, m.in. podkomorzy krakowski Stanisław Cikowski, budzący ogromne kontrowersje za czasów króla Stefana Batorego drukarz ariański, Aleksy Rodecki, i Justus Rabb, znany w całej Europie teolog i jezuita, który wykładał retorykę i teologię w Rzeczypospolitej, Francji i Transylwanii, spowiednik króla Zygmunta III Wazy.

Bibliografia:

Feliks Kiryk, *Z najdawniejszych dziejów Pińczowa* [w:] *Pińczowskie spotkania historyczne. Zeszyt pierwszy. Pińczów za panowania pińczowskiej linii Oleśnickich*, Pińczów 1997 r.

Janusz Zbudniewek, *Klasztor paulinów w Pińczowie* [w:] *Pińczowskie spotkania historyczne. Zeszyt pierwszy. Pińczów za panowania pińczowskiej linii Oleśnickich*, Pińczów 1997 r.

Wacław Urban, *Pińczów w okresie reformacji* [w:] *Pińczowskie spotkania historyczne. Zeszyt pierwszy. Pińczów za panowania pińczowskiej linii Oleśnickich*, Pińczów 1997 r.

Henryk Barycz, *Powstanie, wzrost i upadek gimnazjum różnowierczego w Pińczowie (1551-1565)*, [w:] *Pińczów i jego szkoły w dziejach*, red. Jerzy Wyrozumski, Warszawa–Kraków 1979 r.